

МІСЦЕ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ

THE PLACE OF PROFESSIONAL VALUE ORIENTATIONS IN THE STRUCTURE OF PERSONALITY

У статті проведено теоретичний аналіз поняття «професійні ціннісні орієнтації» в науковій парадигмі. Уточнено сутність поняття та місце професійних ціннісних орієнтацій у структурі особистості. Визначено, що ціннісна сфера особистості є її центральним утворенням, що означає спрямованість її особливості поведінки, які регулюють діяльність загалом. Цінності професійної діяльності є змістотворною основою, яка визначає значення діяльності для особистості і суспільства. Від того, як особистість у процесі професійного розвитку вибудовує свою систему цінностей, співвідношення зовнішніх вимог професії, професійного співтовариства і свого внутрішнього світу, залежать ефективність професійної діяльності і адекватність стосунків із навколишнім соціумом. Визначено, що професійні ціннісні орієнтації є одним із головних компонентів професіоналізму, являють собою інтегративну характеристику особистості фахівця, яка розвивається в процесі його професійно-особистісного становлення і є його результатом. Автори акцентують на тому, що формування професійних цінностей є одним із критеріїв досягнення професіоналізму. Чим ближчими професійні цінності будуть до центральних життєвих цінностей і сенсів, тим сильнішим і стійкішим буде прагнення до творчої самореалізації і професійного виконання своєї справи. Визначено критерії формування професійних ціннісних орієнтацій: ціннісне ставлення до професії; включення в ієрархію життєвих цінностей особистості професії і її цінностей; професійна спрямованість як «психологічна база» професійних ціннісних орієнтацій; активна професійна позиція; професійна рефлексія; адекватна професійна самооцінка; адекватний образ професійного «Я» як цільова установка в професійній діяльності; готовність активно діяти щодо професії як значущої сфери діяльності.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, професійні цінності.

The article analyzes the theoretical concept of "professional value orientations" in the scientific paradigm. The essence of the concept and the place of professional value orientations in the structure of personality are specified. It is determined that the value sphere of the individual is its central formation, which means the direction and characteristics of behavior that regulate the activity as a whole. The values of professional activity are a meaningful basis that determines the importance of activity for the individual and society. The effectiveness of professional activity and the adequacy of relations with the surrounding society depend on how a person in the process of professional development builds his system of values, the ratio of external requirements of the profession, the professional community and his inner world. It is determined that professional value orientations are one of the main components of professionalism, are an integrative characteristic of the personality of the specialist, which develops in the process of his professional and personal development and is its result. The authors emphasize that the formation of professional values is one of the criteria for achieving professionalism. The closer the professional values will be to the central values and meanings of life, the stronger and more stable will be the desire for creative self-realization and professional performance of their work. The criteria for the formation of professional value orientations are defined, such as: value attitude to the profession; inclusion in the hierarchy of life values of the individual of the profession and its values; professional orientation as a "psychological base" of professional values; active professional position; professional reflection; adequate professional self-esteem; adequate image of the professional "I" as a target setting in professional activities; willingness to act actively in relation to the profession as a significant area of activity.

Key words: values, value orientations, professional values.

УДК 159.99
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.28.9>

Горецька О.В.
к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Бердянський державний педагогічний
університет

Колпакчи О.С.
старший викладач кафедри психології
Бердянський державний педагогічний
університет

Постановка проблеми. Кожна професія має систему ціннісних уподобань, які задають мету, зміст і напрям діяльності фахівцям, що працюють у тій чи іншій сфері. Тому важливим моментом професійної підготовки вважають орієнтацію майбутніх фахівців на професійні цінності. Цим зумовлена актуальність нашого дослідження, спрямованого на виявлення сутності та місця професійних ціннісних орієнтацій в структурі особистості.

Мета – обґрунтувати сутність поняття «професійні ціннісні орієнтації» та уточнити їх місце в структурі особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізу сутності понять «цінність», «професійні цінності» в аспекті спеціальної підготовки приділяли увагу О. Безпалько, А. Здравомислов, А. Лазарук, Т. Любимов, А. Петровський,

В. Тугаринов, В. Ядов та ін., класифікації цінностей, зокрема професійних, – О. Анісімов, М. Каган, В. Тугаринов, М. Шелер. У дослідженнях Л. Божович, Е. Зеєра, Й. Ісаєва, Є. Климова, Н. Крилової, А. Маркової, В. Мудрика, В. Сластьоніна та інших розкрито ціннісні орієнтації з погляду професійного самовизначення особистості та впливу освіти на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що у психолого-педагогічній літературі разом із поняттям «цінності» зустрічається такий термін, як «ціннісні орієнтації». За Л. Сатановською, ціннісні орієнтації являють собою складну, багаторівневу систему в тісному зв'язку з різноманітною ієрархією цінностей, які лежать в її основі [10].

Дослідники по-різному розглядають поняття «професійні ціннісні орієнтації». На думку Н. Гуциної, професійні ціннісні орієнтації – внутрішній, емоційно освоєний регулятор діяльності професіонала, який визначає його ставлення до себе, ціннісних орієнтацій професії як до її сенсів, що моделює її зміст і характер [1].

Психологи (Б. Ломов, В. Мясіщев та ін.) визначають професійні ціннісні орієнтації як ставлення майбутнього фахівця до професійної діяльності, виходячи з внутрішньоособистісних особливостей сприйняття себе в професії і самої професії як об'єкта.

У дослідженнях А. Кучиної професійні ціннісні орієнтації розглядаються як «інтеріоризовані особистістю специфічні визначення об'єктів і суб'єктів професійної діяльності як значущих, відносно професійних потреб, що виступають регулятором її діяльності, за допомогою впливу на систему професійних мотивів» [8, с. 32]. Вони є соціально заданими, бо діяльність фахівця підпорядковується різним приписам і вимогам.

Таким чином, визначення професійних ціннісних орієнтацій досить різноманітні. При цьому загальною позицією є уявлення професійних ціннісних орієнтацій як провідного регулятора професійної діяльності, що визначає її зміст та сутність. Професійні ціннісні орієнтації – це певна якість особистості і динамічний процес, який здійснюється в процесі навчання у вузі.

Виходячи з аналізу досліджень з проблеми професійних ціннісних орієнтацій, можна здійснити уточнення цієї категорії.

Таким чином, професійні ціннісні орієнтації особистості – це інтеграційна характеристика особистості фахівця, яка розвивається в процесі його професійно-особистісного становлення і є його результатом.

Як інтегративну характеристику особистості професійні ціннісні орієнтації можна позначити як відносини особистості до цінностей професійної діяльності, яка виробляється через оцінку і переживання значимості цих цінностей на основі професійної та особистої систем цінностей, що визначає професійну діяльність людини на цей момент і в перспективі.

Значення ціннісного підходу до вивчення життєвої та професійної перспективи зумовлене місцем ціннісних орієнтацій у структурі життєвої перспективи (це її ядро), їх роллю в процесі професійного самовизначення особистості. Професійні цілі і плани є втіленням професійних ціннісних орієнтацій, які знаходяться на більш високому диспозиційному рівні особистості. Вибір життєвої лінії – це вибір головних життєвих цінностей, серед яких цінності праці, професійної діяльності можуть займати як домінуюче, так і незначне місце.

Професійний розвиток передбачає привласнення людиною в процесі соціалізації професійних ролей, формування професійної мотивації, знань і навичок [9]. Рушійними силами розвитку фахівця є протиріччя між вимогами професії та індивідуальним стилем, досвідом і здібностями особистості (особливо внутрішньоособистісних протиріч між реальним і ідеальним образом «Я»).

На думку А.А. Деркача, в процесі професійного розвитку відбувається «злиття життєвого шляху і професійного шляху в єдиний шлях-мету» [2, с. 62]. Розширюється і поглиблюється смислове поле діяльності, народжуються нові смисли життєвого шляху, які інтегруються в особистісні структури. Будівництво власного життєвого шляху буде оптимальним, коли професійна діяльність здатна втілювати в собі особистість самого професіонала. Людина буде отримувати задоволення від своєї роботи, якщо вона знайде собі справу, в якій буде відповідати собі, отримувати від виконуваної діяльності задоволення. Це можливо за умови усвідомлення значущості виконуваної діяльності для суспільства і власної особистості. Чим більшою є міра значущості, тим більшим сенсом і значенням наповнюється здійснювана професійна діяльність. Ціннісно-смилова сфера в професійній діяльності оформлює і пронизує її загальним смисловим ставленням і творчої спрямованістю. Система ціннісних уявлень професії має бути інтегрована в смисловий простір професіонала для того, щоб інтеріоризувати в його особистісні цінності і смисли. Тоді професійна діяльність стає відображенням зрілої особистості.

Початковий етап розвитку професійних ціннісних орієнтацій пов'язаний зі здійсненням вибору сфери професійної діяльності, якій людина хотіла б присвятити своє життя. Вибір професії через це стає цілісною ланкою в житті молодшої людини, що впливає на характер майбутніх професійних занять, на соціальне становище. Вибір професії, згідно з Е.Ф. Зеєр, – «це ядро професійного самовизначення» [4, с. 105].

Проблема полягає в тому, що більшість людей вибирає професію в той момент, коли основна частина життєвих труднощів не враховується в процесі ухвалення рішення про вибір професії. Далі розширюється коло соціальних ролей, з'являються нові цінності, які суперечать раннім, і юнацький вибір професійної діяльності втрачає свою привабливість.

Розглядаючи процес становлення особистості професіонала, Є.О. Клімов виділяє низку стадій. У вузі студент проходить другу стадію, він знаходиться на стадії професійного розвитку як адепт, ця стадія характеризується освоєнням професії [7]. Закінчення вузу

є кризо народження професіонала. Це період адаптації, від якого залежить подальший професійний шлях особистості. Також цю кризу називають кризою «професійних експектацій» [4], факторами якої є труднощі професійної адаптації, розбіжність професійних очікувань і реальної дійсності. При цьому зазначена криза є нормативною: відбувається перебудова смислових структур професійної свідомості, переорієнтація на нові цілі, корекція професійної позиції.

У процесі здійснення навчально-професійної діяльності відбувається розвиток ставлення до професійної діяльності. Найбільш узагальненою формою ставлення людини до професії є професійна спрямованість. Як зазначає Н.Ф. Шевченко, високий рівень професійної спрямованості є тією якісною особливістю структури мотивів особистості, яка виражає єдність інтересів і особистості в системі професійного самовизначення. Підвищення рівня професійної спрямованості утворює основний зміст її розвитку [11].

Любов до професії виступає обов'язковим критерієм професійної зрілості, підготовленості та майстерності. Мета освітнього процесу у вузі полягає у створенні умов для розвитку ціннісного ставлення до вибраної діяльності, бо це не тільки вибраний шлях самореалізації особистості, а й її життєвий шлях загалом.

Останнім часом у нашому суспільстві зазнали істотних змін загальнолюдські і професійні цінності. Спостерігається зростання значущості цінностей матеріально-побутової сфери. Майбутня діяльність пов'язується не з улюбленою роботою і розвитком особистісних потенціалів, а з матеріальною забезпеченістю.

З проблемою професійних ціннісних орієнтацій пов'язана категорія «професійна позиція суб'єкта», яка у вітчизняній психологічній науці розуміється як система ціннісно-смислових ставлень фахівця до соціокультурного оточення, самого себе і своєї діяльності. Професійне самовизначення людини як процес і результат вибору нею власної позиції, набуття і прояв внутрішньої свободи стають основним механізмом становлення суб'єктної позиції фахівця.

Особистісна позиція, адекватна професійній діяльності фахівця, виникає в результаті усвідомлення та розвитку особистісних цінностей, взаємопроникнення професійних та індивідуальних рис особистості й оформлюється в особливе смислове утворення, що визначає загальні принципи реалізації особистості, здійснення нею внутрішнього потенціалу в професійній сфері через різні за зовнішніми ознаками, але єдині за внутрішньою суттю дії, вчинки [3].

Провідними факторами в становленні професійної суб'єктної позиції є рефлексія (в плані осмислення своєї професійної діяльності), самооцінка (як оформлення професійних смислів у цінності) і самосвідомість. Розвиток професійної позиції передбачає розвиток уявлень про себе як професіонала, прийняття і позитивну оцінку себе в цій якості, бачення шляхів подальшого розвитку особистості професіонала.

Освоєння професії спрямоване на включення її предмета в зміст Я-концепції, в процесі якого здійснюється рефлексія обмеження на свої професійні дії: «це я не вмю, це я вмю погано, це я вмю посередньо». Завдяки рефлексії, людина може зрозуміти актуальний стан власної особистості, професійної діяльності і їх співвідношення, бажані перспективи професійної діяльності та професійно-особистісного розвитку.

У сучасній психології професійного розвитку рефлексія розглядається як центральна, важлива якість особистості, від якої залежить успішність в оволодінні та виконанні професійної діяльності. Такої думки дотримувався Е.Ф. Зеєр.

Як вважав Б. Вульф, важливим завданням у підготовці професіонала є «запустити» рефлексію, щоб людина захотіла та зуміла рефлексувати, інтенсивно розвивала власну духовність, долаючи байдужість або душевну порожнечу, вміла сумніватися, бачити помилку, шукати шляхи її виправлення. Важливо, щоб особистість могла передбачити, хоча б вербально, вірогідні наслідки прийнятого рішення, розбиралася в собі, долала невпевненість у власних силах. Вчений зазначав, що рефлексія – це особливий випадок індивідуального самоврядування й саморозвитку людини, а її відсутність – духовна трагедія [6].

Як зазначає Н.Ю. Зикова, формування ціннісної сфери професіонала є складним компонентом його особистості. Критеріями формування професійних ціннісних орієнтацій, на думку вітчизняних психологів, є такі:

1) ціннісне ставлення до професії (Б.Г. Ананьєв, А.А. Деркач, А.Г. Здравомислов та ін.): включення в ієрархію життєвих цінностей особистості професії і її цінностей; оцінка і прийняття її значущості для соціуму і особистості;

2) професійна спрямованість як «психологічна база» професійних ціннісних орієнтацій (Б.Г. Ананьєв): мотиви саморозвитку і самореалізації в професійній діяльності; потреба в змісті професійної діяльності;

3) активна професійна позиція (Н.М. Боритко, І.С. Сергєєв та ін.): професійна рефлексія (осмислення місця професії в своїй особистості і місця своєї особистості в профе-

сії); адекватна професійна самооцінка; адекватний образ професійного «Я» як цільова установка в професійній діяльності;

4) готовність активно діяти щодо професії як до значущої сфери діяльності (Є. Головаха, А.Г. Здравомислов та ін.): наявність професійних планів розвитку; декларація інтегрованих цінностей у спілкуванні і професійної діяльності [5].

У зарубіжних авторів становлення професіонала розглядається через виділення і вивчення «професійного типу особистості», участь людей у діяльності, яка має загальні суттєві ознаки, має призводити до формування в них схожих рис особистості.

Вирішення питання про професійний вибір у психоаналізі здійснюється з огляду на визнання певного впливу на всю подальшу долю людини її раннього дитячого досвіду. Професійний вибір і подальша професійна поведінка і цінності зумовлені структурою потреб, які складаються в дитинстві, досвідом ранньої дитячої сексуальності, сублімацій, проявом комплексу маскулітності, заздрості до материнства (К. Хорні), комплексу неповноцінності (А. Адлер). У психоаналітичній теорії З. Фрейда питання професійного розвитку особистості пов'язане з проявом структури несвідомих потреб, мотивів, що складаються в ранньому дитинстві. Сублімація – явище, при якому певні професійні цілі і об'єкти служать частковими заступниками біологічних цілей і об'єктів.

А. Адлер розглядає вибір професії як одне з головних питань життя людини. Почуття неповноцінності і прагнення до переваги впливають на вибір професії і зумовлюють розвиток певних здібностей. Якщо людина сприймає свою професію як таку, що задовольняє її основні потреби, то вона буде становити для неї головну життєву цінність.

Е. Берн розробив сценарну теорію вибору і визначення в професійному просторі. Відповідно до цієї теорії, в ранньому дитинстві формується певний сценарій, своєрідний життєвий план, який виробляється під впливом думки батьків і визначає поведінку людини. У сценарії містяться мотивування життєвих рішень, готові життєві цілі. Для деяких людей домінуючий стан Я стає головною характеристикою професії.

Теорія професійного розвитку Д. Сьюпера стверджує, що людина неусвідомлено шукає професію, в якій вона буде зберігати відповідність своїм уявленням про себе і, входячи в професію, буде шукати здійснення цієї відповідності. Отже, цінності професії будуть визначатися саме цим. Найважливішою детермінантою професійного шляху є уявлення людини про свою особистість.

Всі ті твердження, які людина може висловити щодо професії, визначають її професійну Я-концепцію.

Екзистенціалізм розглядає всі дії людини як пошук сенсу життя, який відображається в професійній діяльності, прагненні до творчості і професійного та особистісного становлення [5].

Таким чином, вітчизняні та зарубіжні фахівці вказують на багатофакторну природу вибору професійного шляху, його стадіальність, визнають його найважливішу роль у розвитку і самореалізації особистості. Однозначною є думка, що найважливішою професійною цінністю орієнтацією є задоволеність професією. Вона є інтегративним показником, який відображає ставлення особистості до вибраної професії. Об'єктивне визнання і суб'єктивне розуміння суспільної важливості професії істотно впливають на задоволеність зробленим вибором. Однак для більшості провідним фактором, що визначає професійний вибір, є матеріальне благополуччя, досягнення значимості власної особистості.

Висновки. Професійні ціннісні орієнтації є одним із головних компонентів професіоналізму, являють собою інтегративну характеристику особистості фахівця, яка розвивається в процесі його професійно-особистісного становлення і є його результатом. Формування професійних цінностей є одним із критеріїв досягнення професіоналізму. Професіоналізм – це не тільки вищий рівень знань і умінь, це ще й певний рівень організації свідомості. Чим ближчими професійні цінності будуть до центральних життєвих цінностей і сенсів, тим сильнішим і стійкішим буде прагнення до творчої самореалізації і професійного виконання своєї справи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гущина Н.А. Аксиологические аспекты отечественного образования как фактор формирования профессиональных ценностных ориентации будущего учителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Калуга, 2004. 188 с.
2. Деркач А.А. Аксмеологические основы развития профессионала. Воронеж, 2004. С. 298.
3. Заболотна Н., Зінич В., Ісаєвич С. Проблема особистісної позиції психолога-практика. *Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2009. Випуск 16-17. С. 37–39.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов. 5-е изд., перераб. и доп. Москва : Фонд «Мир», 2008. 336 с.
5. Зыкова Н.Ю. Развитие профессиональных ценностных ориентации студентов средствами гештальт-терапии : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. 2007. 261 с.
6. Іващенко А.І. Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова

психологія». Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2020.

7. Климов Е. Психология профессионального самоопределения. 2010. 304 с.

8. Кучина А.В. Формирование профессиональных ценностных ориентации будущего специалиста по социальной работе в вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Кострома, 2002. С. 32.

9. Мельникова Е.В. Социализация, влияющая на выбор профессии в подростковом возрасте: Воронеж : ВГУ, 2004. Вып. 4. С. 195.

10. Сатановська Л. Формування цінностей і ціннісних професійних орієнтацій у студентської молоді у вищих навчальних закладах. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка*, 2013. № 1(3). С. 53–65.

11. Шевченко Н.Ф. Дослідження професійної спрямованості майбутніх психологів. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «педагогіка і психологія»*, 2013. № 1 (5). С. 95–101.